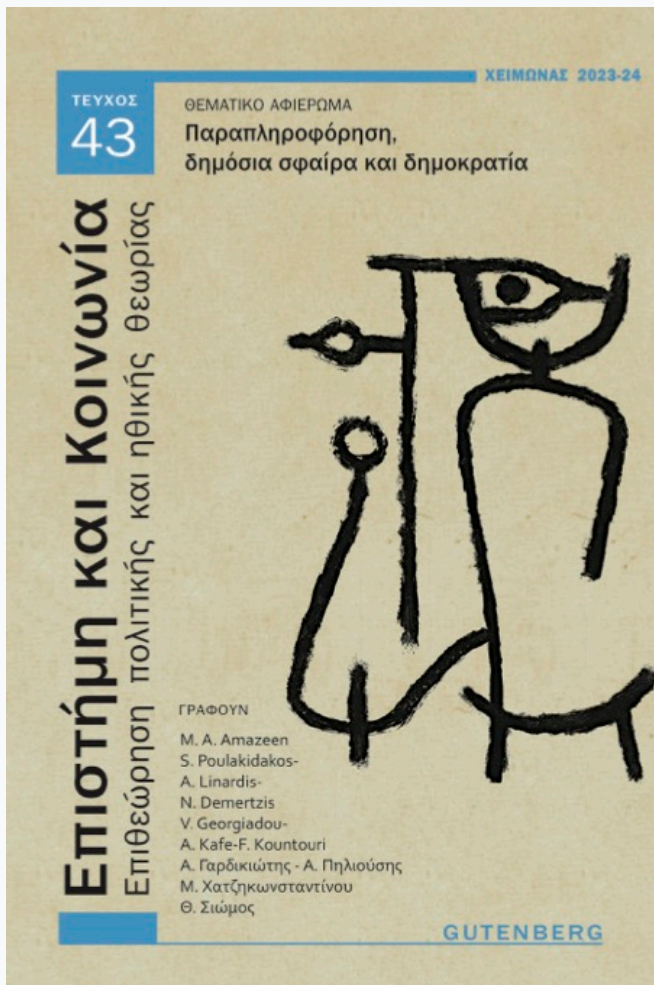

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 43 (2024)

ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ, ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΦΑΙΡΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η ψυχολογία της παραπληροφόρησης: Αποδοχή και αντιμετώπιση

Αντώνης Γαρδικιώτης, Αχιλλέας Πηλιούσης

Copyright © 2024, Αντώνης Γαρδικιώτης, Αχιλλέας Πηλιούσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Γαρδικιώτης Α., & Πηλιούσης Α. (2024). Η ψυχολογία της παραπληροφόρησης: Αποδοχή και αντιμετώπιση . *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 43, 101–133. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/sas/article/view/33155>

*Αντώνης Γαρδικιώτης**
*Αχιλλέας Πηλιούσης***

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ ΑΠΟΔΟΧΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ

Η παρούσα επισκόπηση συζητά τα πρόσφατα δεδομένα της ψυχολογικής έρευνας σχετικά με το ζήτημα της παραπληροφόρησης. Εστιάζει στους ψυχολογικούς μηχανισμούς οι οποίοι εξηγούν το γιατί οι άνθρωποι αποδέχονται την παραπληροφόρηση και το πώς μπορεί αυτή να αντιμετωπιστεί. Σχετικά με τους παράγοντες αποδοχής, η σχετική έρευνα οργανώνεται γύρω από τρεις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις, τη γνωσιοκεντρική (η παραπληροφόρηση ως αποτέλεσμα νωθρής ατομικής σκέψης), την κινητηριακή (η παραπληροφόρηση ως αποτέλεσμα παρακινούμενης νόησης που μεροληπτεί υπέρ των ταυτοτήτων του ατόμου) και την ιδεολογική (η παραπληροφόρηση ως κομμάτι της κοινωνικής σκέψης και ιδεολογίας). Οι στρατηγικές αντιμετώπισης κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το εάν αυτές εφαρμόζονται πριν (προ-κατάρριψη) ή μετά (μετα-κατάρριψη) από την έκθεση στην παραπληροφόρηση.

Το φαινόμενο των ψευδών ή παραποιημένων ειδήσεων, των θεωριών συνωμοσίας και γενικά κάθε είδους παραπληροφόρησης έχει προκαλέσει δικαιολογημένα έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον.¹ Αν και δεν αποτελεί πρόσφατο φαινόμενο αλλά είναι συυφασμένη με την

* Καθηγητής, Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ, ΑΠΘ.

** Υποψήφιος Διδάκτορας.

1. Για ανασκοπήσεις βλ. van Bavel et al. 2021, Ecker et al. 2022, Greifender et al. 2021, Lewandowsky & van der Linden 2021, Pennycook & Rand 2021.

πορεία της ανθρώπινης ιστορίας, η παραπληροφόρηση σήμερα με τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας (διαδίκτυο, πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης) διευκολύνεται σημαντικά στην άμεση πρόσβασή της σε ένα πολύ μεγάλο μέρος του πληθυσμού, με συνέπειες που αφορούν τις δημοκρατικές διαδικασίες, τον διωγμό κοινωνικών και πολιτικών ομάδων, την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής ή της πανδημίας της Covid-19 (Bennett & Livingston 2018, Roozenbeek et al. 2020, Whitten-Woodring et al. 2020). Η κατανόηση, λοιπόν, της επίδρασης της παραπληροφόρησης στον άνθρωπο είναι επιτακτική και έχει πυροδοτήσει μια πλούσια ερευνητική προσπάθεια σε πολλά επιστημονικά πεδία, ανάμεσά τους και σε αυτό της ψυχολογίας. Η παρούσα επισκόπηση έχει ως στόχο να οργανώσει και να αξιολογήσει την ψυχολογική έρευνα που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια γύρω από το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, απαντώντας στα εξής ερωτήματα: (α) γιατί οι άνθρωποι την αποδέχονται και την υιοθετούν και (β) πώς μπορεί να αντιμετωπιστεί, εστιάζοντας στους ψυχολογικούς μηχανισμούς οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για αυτές τις διαδικασίες.

Έχουν διατυπωθεί πολλοί ορισμοί της παραπληροφόρησης [misinformation] και υπάρχει σημαντική αλληλοεπικάλυψη μεταξύ παρόμοιων όρων. Ως παραπληροφόρηση νοείται η ψευδής, ανακριβής και παραπλανητική πληροφόρηση (Pennycook & Rand 2021). Αντίθετα με την ψευδή πληροφόρηση [disinformation], η παραπληροφόρηση δεν προϋποθέτει πρόθεση από την πλευρά της πηγής, η οποία είναι πιθανόν να μη γνωρίζει ότι μοιράζεται ψευδείς πληροφορίες (Wardle 2018). Επειδή, όμως, είναι δύσκολη η εξακρίβωση της πρόθεσης ή όχι της πηγής να διασπείρει ψευδείς πληροφορίες, ο όρος παραπληροφόρηση χρησιμοποιείται ως γενικός όρος ομπρέλα κάτω από τον οποίο τοποθετούνται μια σειρά από σχετικοί όροι, όπως fake news [παραποιημένες ειδήσεις], ψευδής πληροφόρηση, κακόβουλη πληροφόρηση [malinformation], θεωρίες συνωμοσίας [conspiracy theories], φάρσες [hoaxes], κακές φήμες [rumors], προπαγάνδα κ.λπ. (Greifeneder et al. 2021, Pennycook & Rand 2021, Wittenberg et al. 2020).² Έχοντας υπόψη αυτόν τον γενικό και συμπεριληπτικό

2. Για μια ενδιαφέρουσα συζήτηση για τον ορισμό των fake news και σχετικών εννοιών, βλ. Πλειός 2021.

ορισμό της έννοιας, τα πρώτα ερωτήματα που εγείρονται αφορούν το γιατί οι άνθρωποι αποδέχονται την παραπληροφόρηση και ποιες ψυχολογικές διαδικασίες μπορούν να εξηγήσουν την επιρροή της.

1. Αποδοχή της παραπληροφόρησης

Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ για την παραπληροφόρηση μπορεί να οργανωθεί γύρω από τρεις ευρείες προσεγγίσεις, τη *γνωσιοκεντρική* [cognition-centered], την *κινητηριακή* [motivation-centered] και την *ιδεολογική* [ideology-centered]. Οι τρεις αυτές προσεγγίσεις αντανακλούν διαφορετικές θεωρητικές και επιστημολογικές θεωρήσεις που κυριαρχούν στην ψυχολογική έρευνα γενικά, και στην κοινωνική ψυχολογία ειδικότερα. Η γνωσιοκεντρική προσέγγιση βασίζεται κυρίως στην προσέγγιση της κοινωνικής νόησης [social cognition], η οποία εστιάζει στις γνωστικές διεργασίες για την εξήγηση της κοινωνικής συμπεριφοράς (Fiske & Taylor 2013). Η αναπαράσταση του ατόμου σε αυτό το παράδειγμα παραπέμπει σε ένα γνωστικά οκνηρό [cognitive miser] άτομο που έχει την τάση να εφαρμόζει την αρχή της ελάχιστης δυνατής προσπάθειας. Η κινητηριακή προσέγγιση προτείνει ότι η σκέψη και ο συλλογισμός των ατόμων κατευθύνεται από επιθυμίες, προσδοκίες και προτιμήσεις, έτσι ώστε να οδηγηθούν σε επιθυμητά αποτελέσματα (Kunda 1990). Η αναπαράσταση του ατόμου σε αυτό το παράδειγμα παραπέμπει σε ένα άτομο που επιλέγει τακτικές βάσει κινήτρων [motivated tactician]. Η ιδεολογική προσέγγιση προτείνει ότι η σκέψη του ατόμου είναι κοινωνική, διαμορφώνεται μέσα από συλλογικές διαδικασίες και είναι ιστορικά και πολιτικά προσδιορισμένη (Billig 1991, Moscovici 1988, Tajfel & Turner 2004). Το άτομο σε αυτό το παράδειγμα γίνεται κατανοητό ως μέλος κοινωνικών ομάδων οι οποίες υιοθετούν και προάγουν διαφορετικά ιδεολογικά προτάγματα.

1.1. Γνωσιοκεντρική προσέγγιση

Η γνωσιοκεντρική προσέγγιση (π.χ., Pennycook & Rand 2021) προτείνει ότι η αποδοχή και ο διαμοιρασμός της παραπληροφόρησης βασίζεται σε αδυναμίες της γνωστικής επεξεργασίας πληροφοριών. Οι άνθρωποι αποδέχονται την παραπληροφόρηση γιατί κάποιες φορές υιοθετούν έναν γρήγορο και επιφανειακό τρόπο σκέψης. Η προσέγγιση αυτή αποτελεί την κυρίαρχη τάση στο πεδίο έρευνας της ευαλωτότητας, όπως την ονομάζουν, των ανθρώπων στην παραπληροφόρηση.

Θεωρητική βάση της προσέγγισης αποτελεί η *νόηση* (γνωστικές διεργασίες) των ανθρώπων, όπως προσδιορίζεται και εξηγείται από τη θεωρία της διπλής διαδικασίας [dual-process theory] (βλ. Evans & Stanovich 2013). Η θεωρία αυτή υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο συστήματα νόησης, το *σύστημα 1* και το *σύστημα 2*. Οι γνωστικές διαδικασίες που ενεργοποιούνται κατά το σύστημα 1, είναι διαισθητικές και υλοποιούνται γρήγορα, αυτόματα και χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια. Ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα του συστήματος 1 (π.χ., ο προσδιορισμός μιας πληροφορίας ως ψευδούς ή αληθούς) προκύπτουν άμεσα και χωρίς πολλή σκέψη. Οι γνωστικές διεργασίες του συστήματος 2 είναι απαιτητικές, καταναλώνουν σημαντικούς γνωστικούς πόρους, είναι αναλυτικές, αργές και χρησιμοποιούνται για περιπλοκότερες διεργασίες (Evans & Stanovich 2013, Kahneman 2011). Η γενική αντίληψη των ερευνητών είναι ότι οι άνθρωποι αποδέχονται την παραπληροφόρηση, όταν υιοθετούν τις γνωστικές διεργασίες του συστήματος 1 (π.χ., Pennycook & Rand 2019). Για να εξετάσουν εμπειρικά αυτή την υπόθεση, οι ερευνητές χρησιμοποιούν συχνά το *τεστ γνωστικού αναστοχασμού* [cognitive reflection test, CRT] (Frederick 2005), το οποίο αξιολογεί κατά πόσο οι συμμετέχοντες σκέφτονται αναλυτικά. Οι Pennycook και Rand (2019) χρησιμοποιώντας το CRT διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες που χρησιμοποιούν το σύστημα νόησης 1 είναι πιο ευάλωτοι απέναντι στην παραπληροφόρηση. Για την ακρίβεια, τα άτομα που εφάρμοζαν περισσότερο την αναλυτική σκέψη (σύστημα 2) ήταν πιθανότερο να διακρίνουν τις ψευδείς πολιτικές ειδήσεις από τις αληθινές,

έναντι αυτών που υιοθετούσαν μια διαισθητική σκέψη, ανεξαρτήτως πολιτικής ιδεολογίας (βλ. επίσης Bago et al. 2020). Εκτός από την ανάλυση ψευδών πολιτικών ειδήσεων, παρόμοια αποτελέσματα αναδείχθηκαν και για την παραπληροφόρηση που αφορά την Covid-19, όχι μόνο ως προς τη διάκριση ψευδών και αληθινών ειδήσεων, αλλά και ως προς την απόφαση διαμοιρασμού αυτών, όπου η βαθμολογία του CRT συσχετίστηκε αρνητικά με την πρόθεση διαμοιρασμού ψευδών ειδήσεων σχετικά με την Covid-19 (Μελέτη 1, Pennycook et al. 2020), αλλά και με την πεποίθηση ότι η Covid-19 είναι ένα ψέμα (Stanley et al. 2020).

Ο ρόλος των συστημάτων νόησης έχει επίσης μελετηθεί και στην πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας. Σύμφωνα με την συναφειακή έρευνα των Swami et al. (Μελέτη 1, 2014), η πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας αφενός συσχετίστηκε θετικά με τη διαισθητική σκέψη (τύπου 1) και αφετέρου αρνητικά με την εκδήλωση αναλυτικότερης σκέψης (τύπου 2) (βλ. επίσης Georgiou et al. 2019). Προκειμένου να επιβεβαιώσουν τα ευρήματα και να ελέγξουν το κατά πόσο η ενεργοποίηση της αναλυτικής σκέψης μπορεί να έχει θεμελιώδη ρόλο στην καταπολέμηση των θεωριών συνωμοσίας, οι ίδιοι διεξήγαγαν τρεις πειραματικές μελέτες. Διαπιστώθηκε, πράγματι, ότι η ενεργοποίηση της αναλυτικής σκέψης (ως ανεξάρτητης μεταβλητής πλέον) είναι δυνατόν να μειώσει τόσο την πίστη σε θεωρίες συνωμοσίας (Μελέτη 2 και 3, Swami et al. 2014) όσο και σε συγκεκριμένες θεωρίες συνωμοσίας και τον συνωμοσιολογικό ιδεασμό (Μελέτη 4, Swami et al. 2014).

Στο γνωσιοκεντρικό θεωρητικό και επιστημολογικό πλαίσιο είναι αποδεκτή η αντίληψη ότι οι άνθρωποι όχι μόνο δεν κατέχουν απεριόριστους γνωστικούς πόρους, αλλά τείνουν να χαρακτηρίζονται από γνωστική οκνηρία, δηλαδή επιλέγουν τον δρόμο της ελάχιστης (γνωστικής) προσπάθειας, όταν καλούνται να κατανοήσουν το περιβάλλον γύρω τους (Kahneman 2011). Εφαρμόζουν, λοιπόν, έτοιμους, κατασκευασμένους από προηγούμενες εμπειρίες και μάθηση, *ευρετικούς κανόνες* [heuristics], οι οποίοι τους καθοδηγούν κατά τη λήψη αποφάσεων (Eysenck & Brysbaert 2022). Με την εφαρμογή ευρετικών κανόνων οι άνθρωποι μπορούν να πάρουν αποφάσεις και να καταλήξουν σε εκτιμήσεις με την ελά-

χιστη δυνατή προσπάθεια. Έναν τέτοιο κανόνα αποτελεί η υποκειμενική επεξεργαστική ευχέρεια [ΥΕΕ] [processing fluency], η οποία έγκειται στην προσλαμβανόμενη ευκολία επεξεργασίας πληροφοριών, δηλαδή το πόσο εύκολα ή όχι μπορούν τα άτομα να σκεφτούν και να κατανοήσουν μια πληροφορία. Κεντρικό ρόλο για τη δημιουργία της ΥΕΕ παίζει η επανάληψη της πληροφορίας. Όσο περισσότερο εκτίθενται οι άνθρωποι σε μια πληροφορία, τόσο περισσότερο οδηγούνται στην εκτίμηση ότι μπορούν εύκολα να την κατανοήσουν και να σκεφτούν για αυτήν. Η ΥΕΕ οδηγεί κατόπιν τα άτομα στην αντίληψη ότι οι πληροφορίες αυτές είναι αληθινές (Unkelbach & Greifeneder 2013), κάτι που έχει προταθεί ότι διευκολύνει την επιρροή της παραπληροφόρησης (Wang et al. 2016). Η αντίληψη ότι μια πληροφορία (παραποιημένη ή αληθής) είναι εύκολα κατανοητή και επεξεργάσιμη οδηγεί στην αντίληψη ότι μάλλον είναι και έγκυρη.

Η επανάληψη έχει συνδεθεί, επίσης, με μια άλλη γνωστική εξήγηση της επιρροής της παραπληροφόρησης, το φαινόμενο της απατηλής αλήθειας [illusory truth effect]. Σύμφωνα με το φαινόμενο αυτό, οι άνθρωποι τείνουν να εκλαμβάνουν ως αληθινές και ακριβείς τις πληροφορίες στις οποίες έχουν κατ' επανάληψη εκτεθεί, σε σύγκριση με αυτές που συναντούν για πρώτη φορά. Ως συνέπεια, παραποιημένες ειδήσεις οι οποίες επαναλαμβάνονται οδηγούν τα άτομα να τις θεωρούν αληθινές (Fazio & Sherry 2020, Pennycook et al. 2018), κάτι το οποίο συνεισφέρει στη συνέχεια και στη διάδοσή τους (t'Serstevens et al. 2022). Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι το μέγεθος της επιρροής του φαινομένου της απατηλής αλήθειας (ακόμη και για ψευδείς ισχυρισμούς) δεν φαίνεται να εξαρτάται από τις γνωστικές ικανότητες του ατόμου (βλ. περισσότερα στο De Keersmaecker et al. 2019). Τέλος, η επανάληψη των πληροφοριών μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία αντιλήψεων οικειότητας και συνοχής, οι οποίες επίσης εξυπηρετούν μια ευρετική ένδειξη της αλήθειας (Unkelbach et al. 2019).

1.2. Κινητηριακή προσέγγιση

Ενώ η γνωσιοκεντρική προσέγγιση παρουσιάζει την επιρροή της παραπληροφόρησης ως αποτέλεσμα διαισθητικής (δηλαδή, πρόχειρης) σκέψης, η κινητηριακή προσέγγιση (π.χ., van Bavel et al. 2021) δίνει έμφαση στους παράγοντες εκείνους που οδηγούν τους ανθρώπους να σκεφτούν με έναν συγκεκριμένο (δηλαδή, μεροληπτικό) τρόπο για τις πληροφορίες που δέχονται, ώστε αυτές να υπηρετήσουν τους στόχους τους – για παράδειγμα, να επιβεβαιώσουν προηγούμενες απόψεις και στάσεις τους ή να προστατεύσουν την ταυτότητά τους. Η *παρακινούμενη νόηση* [motivated reasoning] έχει προταθεί ως μια γενική θεωρητική προσέγγιση για τον τρόπο με τον οποίο σκέπτονται οι άνθρωποι για τις πληροφορίες σύμφωνα με τα κίνητρα και τους στόχους τους (Kunda 1990) και έχει εφαρμοστεί για την κατανόηση των διαδικασιών επεξεργασίας πληροφοριών που αφορούν την πολιτική (Flynn et al. 2017), την επιστήμη (Scheufele 2014), την τεχνολογία (Druckman & Bolsen 2011, Scheufele 2014) και την κλιματική αλλαγή (Sheufele & Krause 2019). Σύμφωνα με τη θεωρία προτείνονται δύο γενικές ομάδες στόχων που παρακινούν τους ανθρώπους, οι στόχοι *ακρίβειας* [accuracy], οι οποίοι τους παρακινούν προς την επίτευξη μιας έγκυρης εκτίμησης, και οι *κατευθυντικοί* [directional] στόχοι, οι οποίοι τους παρακινούν προς ένα επιθυμητό αποτέλεσμα (Druckman & McGrath 2019). Οι δεύτεροι είναι πιθανό να οδηγήσουν τους ανθρώπους να αποδεχτούν την παραπληροφόρηση, εφόσον επιβεβαιώνει προηγούμενες πεποιθήσεις, αξίες τους κ.λπ. Γιατί, όμως, οι κατευθυντικοί στόχοι έχουν αυτά τα αποτελέσματα και με ποιον τρόπο τα επιτυγχάνουν;

Η βιβλιογραφία προτείνει μια σειρά από παράγοντες που εξηγούν το γιατί της κατευθυντικής παρακινούμενης νόησης [directionally motivated reasoning]. Η *κομματική στράτευση* [partisanship] είναι ένας παράγοντας, ο οποίος φαίνεται να επηρεάζει την αποδοχή της παραπληροφόρησης ή την απόρριψη αληθινών ειδήσεων ως ψευδών (van Bavel et al. 2021). Για παράδειγμα, έρευνα έδειξε ότι οι ψηφοφόροι του Δημοκρατικού και αυτοί του Ρεπουμπλικανικού κόμματος στην Αμερική ήταν περισσό-

τερο πρόθυμοι να πιστέψουν και να διαμοιράσουν αρνητικές παραποιημένες ειδήσεις που αφορούσαν τους πολιτικούς του αντίπαλου κόμματος (Pereira et al. 2020).

Η προστασία της ατομικής και της κοινωνικής ταυτότητας των ατόμων φαίνεται να συνδέεται με την αποδοχή συνωμοσιολογικών θεωριών (Douglas et al. 2019). Για παράδειγμα, έχει βρεθεί ότι η ανάγκη των ατόμων να νιώθουν μοναδικά και ξεχωριστά συνδέεται με την πίστη σε συνωμοσιολογικές θεωρίες (Imhoff & Lamberty 2017), η υιοθέτηση των οποίων πιθανώς να τους προσδίδει κατοχή ξεχωριστών γνώσεων που οι άλλοι δεν διαθέτουν. Επίσης, η αποδοχή των θεωριών αυτών έχει βρεθεί να συνδέεται με την ανάγκη των ατόμων να προστατέψουν την κοινωνική τους ταυτότητα, όταν αυτή βρίσκεται υπό απειλή, είτε αυτό αφορά εθνικές, πολιτικές είτε και θρησκευτικές ομάδες (Uscinski & Parent 2014). Παρόμοια λειτουργεί και η έννοια του *συλλογικού ναρκισσισμού* [collective narcissism], δηλαδή η πεποίθηση ότι η αξία της ενδοομάδας δεν αναγνωρίζεται επαρκώς από τις άλλες εξωομάδες, η οποία έχει βρεθεί να συνδέεται με την αποδοχή θεωριών συνωμοσίας (Cichocka et al. 2016). Η προσλαμβανόμενη ή πραγματική απειλή για τις κοινωνικές ομάδες φαίνεται να συνδέεται με την αποδοχή θεωριών συνωμοσίας, πιθανώς ως ενός τρόπου εξήγησης της θέσης (του χαμηλού στάτους) της ομάδας (Uscinski & Parent 2014). Γενικά, οι van Bavel et al. (2021) υποστηρίζουν ότι το κίνητρο για την προστασία και την προαγωγή της πολιτικής ταυτότητας οδηγεί σε μεροληπτική σκέψη, η οποία οδηγεί σε θετική αξιολόγηση της ομάδας και επιβεβαίωση της ιδεολογίας της.

Ένας ακόμη παράγοντας που έχει προταθεί ότι επηρεάζει τη παρακινούμενη νόηση είναι το *συναίσθημα*. Ερευνητικά δεδομένα έδειξαν ότι ο θυμός οδήγησε κομματικά στρατευμένους συμμετέχοντες να αποδεχτούν ψευδείς ειδήσεις, περισσότερο από αυτούς που ήταν συναισθηματικά ουδέτεροι, δεδομένο που υποδηλώνει ότι ο θυμός μπορεί να διευκολύνει την αποδοχή της παραπληροφόρησης, πιθανώς μέσω του περιορισμού της αναζήτησης πληροφοριών και της επιλεκτικής έκθεσης (Weeks 2015). Παρόμοια, ο θυμός βρέθηκε να οδηγεί και στην αποδοχή της παραπλη-

ροφόρησης σχετικά με την Covid-19 (Han et al. 2020). Επίσης, άλλα συναισθήματα, όπως η έκπληξη και η αηδία, έχουν φανεί να συνδέονται με τον διαδικτυακό διαμοιρασμό της παραπληροφόρησης (Baum & Abdel 2020, Vosoughi et al. 2018).

Τέλος, μια άλλη κινητηριακή προσέγγιση δίνει έμφαση στις υπαρξιακές [existential] ανάγκες των ατόμων, δηλαδή στην ανάγκη να αποφεύγουν το άγχος και την αβεβαιότητα και να έχουν τον έλεγχο της ζωής τους (Douglas et al. 2019). Έρευνες δείχνουν, για παράδειγμα, ότι η αποδοχή των συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων συνδέεται με αισθήματα αβοηθησίας (Pratt 2003), με το άγχος (Radnitz & Underwood 2017), καθώς και με τον αντιλαμβανόμενο ελλιπή έλεγχο του κοινωνικοπολιτικού κόσμου από τα άτομα (van Prooijen & Acker 2015). Επίσης, συνδέεται με αισθήματα αλλοτρίωσης από το πολιτικό σύστημα και αντιλήψεις ανομίας (Bruder et al. 2013). Η αποδοχή, λοιπόν, συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων και θεωριών μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα άτομα ως ένας τρόπος άμυνας αλλά και κατανόησης του κόσμου που αποκαθιστά τον χαμένο έλεγχο και νόημα.

Με ποιον, όμως, τρόπο οι κατευθυντικοί στόχοι οδηγούν στα επιθυμητά για τα άτομα αποτελέσματα; Έχουν προταθεί τρεις γνωστικοί μηχανισμοί που εξηγούν το πώς της κατευθυντικής παρακινούμενης νόησης: (α) η αναζήτηση πληροφοριών που ενισχύουν τις προτιμήσεις (βλ. *μεροληψία επιβεβαίωσης* [confirmation bias]), κατά την οποία τα άτομα αναζητούν τις πληροφορίες οι οποίες θα επιβεβαιώσουν τις απόψεις τους, (β) η παραγωγή αντεπιχειρημάτων απέναντι σε πληροφορίες που δεν συμφωνούν με τις προτιμήσεις (βλ. *μεροληψία διάψευσης* [disconfirmation bias]), κατά την οποία τα άτομα παράγουν σκέψεις οι οποίες διαψεύδουν τις αντίθετες πληροφορίες (και οι δύο νοούνται ως μέρος μιας γενικότερης *αφομοιωτικής μεροληψίας* [biased assimilation]) (βλ. Lord et al. 1979), και (γ) η αποτίμηση των σύμφωνων προς τις προηγούμενες στάσεις πληροφοριών (σε σύγκριση με τις ασύμφωνες), ως πειστικότερων (*φαινόμενο προηγούμενων στάσεων* [prior attitude effect]) (Taber & Lodge 2006), κατά την οποία τα άτομα θεωρούν ότι οι πληροφορίες που είναι σύμφωνες με τις προηγούμενες πεποιθήσεις τους είναι πειστικές

και έγκυρες. Πέρα από τους παραπάνω μηχανισμούς που εξηγούν την εμπλοκή των ατόμων με την πληροφορία, η κατευθυντική παρακινούμενη νόηση μπορεί να έχει ως συνέπεια την επιλεκτική έκθεση [selective exposure], η οποία επηρεάζει το εάν τα άτομα θα εκτεθούν σε μια πληροφορία ή όχι. Σύμφωνα με την επιλεκτική έκθεση τα άτομα επιλέγουν να εκτεθούν σε πληροφορίες οι οποίες είναι σύμφωνες με τις προηγούμενες απόψεις τους και να μην εκτεθούν σε ασύμφωνες, όταν έχουν την επιλογή. Η επιλεκτική έκθεση φαίνεται να επηρεάζει την αναζήτηση πληροφοριών που αφορούν επιστημονικά (Yeo et al. 2015), πολιτικά (Iyengar & Hahn 2009) αλλά και διεθνή θέματα – όπως ο πόλεμος στο Ιράκ (Kull et al. 2003).

1.3. Ιδεολογική προσέγγιση

Η ιδεολογική προσέγγιση (π.χ., Byford 2011, Moscovici 2020) συνδέει την παραπληροφόρηση με την κοινωνική σκέψη και την ιδεολογία. Οι διάφορες μορφές που μπορεί να πάρει, όπως για παράδειγμα οι θεωρίες συνωμοσίας, δεν νοούνται ως προϊόν εσφαλμένης και ατελούς σκέψης, αλλά αναγνωρίζονται ως μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένου ιδεολογικού λόγου, ο οποίος υπηρετεί συγκεκριμένες πολιτικές στοχεύσεις.

Μια ομάδα ερευνών έχει εξετάσει το κατά πόσο η ιδεολογία, ως ένα σύνολο κανονιστικών πεποιθήσεων και αξιών για τον κόσμο, και ειδικά η αριστερή (προοδευτική) ή δεξιά (συντηρητική) πολιτική ιδεολογία συνδέεται με την αποδοχή της παραπληροφόρησης (van Bavel et al. 2021). Υπάρχουν αρκετά δεδομένα που δείχνουν ότι η δεξιόστροφη/συντηρητική πολιτική ιδεολογία συνδέεται με την αποδοχή της παραπληροφόρησης: συντηρητικοί χρήστες σε αμερικανικό δείγμα ήταν δέκα φορές πιθανότερο, σε σύγκριση με τους φιλελεύθερους, να διαμοιράσουν παραποιημένες ειδήσεις (Guess et al. 2019), αν και αυτό μπορεί να συνδέεται και με τη μεγαλύτερη προσφορά παραποιημένων ειδήσεων από συντηρητικά μέσα επικοινωνίας. Σε άλλο αμερικανικό δείγμα κατά τη διάρκεια της πανδημίας της Covid-19, οι συντηρητικοί χρήστες ήταν πιθανότερο να αποδεχτούν την παραπληροφό-

ρηση σχετικά με αυτήν (Calvillo et al. 2020), ενώ σε μεγάλο διεθνές δείγμα 67 χωρών παρατηρήθηκε η ίδια, αν και ασθενέστερη, συσχέτιση μεταξύ συντηρητικής ιδεολογίας και συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων (van Bavel et al. 2020). Η σύνδεση συντηρητικής ιδεολογίας και παραπληροφόρησης αποδίδεται στη μεγαλύτερη ανάγκη που έχουν οι συντηρητικοί να αντιμετωπίζουν την αβεβαιότητα (Jost et al. 2003) ή στο ότι οι περισσότερες έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί στην Αμερική, όπου υπάρχει μεγαλύτερη προσφορά παραπληροφόρησης από συντηρητικά μέσα επικοινωνίας (όπως το Fox News). Από την άλλη πλευρά, κάποιοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η αποδοχή συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων συνδέεται με τα πολιτικά άκρα, την άκρα Αριστερά και την άκρα Δεξιά με παρόμοιο τρόπο (van Prooijen et al. 2015),³ ενώ άλλες έρευνες δεν έχουν βρει κάποια σχέση μεταξύ πολιτικής ιδεολογίας και συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων (Oliver & Wood 2014, Uscinski & Parent 2014).

Μια άλλη θεωρητική προσέγγιση που πηγάζει από τη ρητορική ψυχολογία υποστηρίζει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας είναι μια πιθανή πηγή γνώσης πολιτισμικά διαθέσιμων λόγων και ερμηνευτικών πλαίσιων για τις σχέσεις εξουσίας, την οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι με στόχο την κατανόηση του κόσμου γύρω τους (Billig 1991, Byford 2011). Η προσέγγιση αυτή δίνει σημασία στο πώς συγκεκριμένες ιδεολογίες, κοσμοθεωρίες και πολιτισμικές παραδόσεις προάγουν συγκεκριμένα μοτίβα σχέψης (όπως είναι η παραπληροφόρηση) και όχι το αντίστροφο. Παρά το αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον για το φαινόμενο τα τελευταία χρόνια, η προσέγγιση καταδεικνύει το πώς οι συνωμοσιολογικές θεωρίες είναι ένα διαχρονικό φαινόμενο και αποτελούν συνέχεια προηγούμενων τέτοιων θεωριών που εξελίσσονται μαζί με το κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο που επίσης αλλάζει. Ταυτόχρονα, δίνει έμφαση στον ιδεολογικό χαρακτήρα των θεωριών συνωμοσίας τονίζοντας ότι έχουν υπηρετήσει αντιδημοκρατικά και αυταρχικά καθεστώτα και δεν μπορούν να γίνονται αντιληπτές ως

3. Για μια έρευνα σχετικά με τις συνωμοσιολογικές πεποιθήσεις για την Covid-19 σε ελληνικό δείγμα, βλ. Gemenis 2020.

πρόταση για κοινωνική αλλαγή. Για αυτούς τους λόγους υποστηρίζει ότι η έρευνα στο πεδίο δεν πρέπει να υιοθετεί μια ουδέτερη στάση απέναντι στις θεωρίες αυτές, σαν να είναι 'ένας ακόμη τρόπος σκέψης', δίνοντάς τους νομιμοποίηση (Byford 2014). Από την άλλη, οι Sapountzis και Condor (2013) εξετάζουν τις θεωρίες συνωμοσίας ως μια ρητορική στρατηγική που αφορά τις διομαδικές σχέσεις, η οποία όμως χρησιμοποιείται από τους κοινωνικούς δρώντες για να αντιδράσουν και να αντισταθούν στις κυρίαρχες αντιλήψεις σχετικά με αμφιλεγόμενα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Με αυτήν την έννοια, όπως προτείνουν οι συγγραφείς, οι θεωρίες συνωμοσίας πέρα από τον συχνά ύποπτο και επικίνδυνο χαρακτήρα τους είναι δυνατόν κάποιες φορές να συνιστούν μορφές αντίστασης, με στόχο τις κυρίαρχες αντιλήψεις για τις σχέσεις μεταξύ ομάδων και εθνών.

Μια άλλη θεωρητική προσέγγιση από την κοινωνική ψυχολογία εστιάζει στις *κοινωνικές αναπαραστάσεις* για τις θεωρίες συνωμοσίας (Moscovici 1987, Nera et al. 2020). Ο Moscovici (2020) προτείνει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας χαρακτηρίζονται από έναν έντονα συλλογικό χαρακτήρα. Το περιεχόμενό τους αποτελεί κοινωνικό προϊόν και όχι αποτέλεσμα ατομικών ελλειμματικών νοητικών διεργασιών. Είναι συνδεδεμένο με τις κοινωνικές αξίες και εκφράζει σημαντικές ανησυχίες και κοινωνικές στάσεις. Οι Nera et al. (2020) προτείνουν τη θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Moscovici 1988) ως ένα χρήσιμο γενικό θεωρητικό πλαίσιο κοινωνικής σύλληψης και κατανόησης του κοινωνικού κόσμου, μέσω της σύνδεσης νέων πληροφοριών με προηγούμενες πεποιθήσεις (*αγκύρωση*) και της μετατροπής του αφηρημένου σε συγκεκριμένο (*αντικειμενοποίηση*). Για παράδειγμα, συνωμοσιολογικές θεωρίες χρησιμοποιούν στοιχεία της πραγματικότητας (π.χ., την ύπαρξη του Bilderberg Group) με τέτοιο τρόπο ως ενδείξεις για την ύπαρξη συνωμοσιών ή απλουστεύουν τον πολύπλοκο χαρακτήρα της κοινωνικής πραγματικότητας σε ένα εύληπτο εξηγητικό σχήμα (π.χ., τα κοινωνικά φαινόμενα είναι προϊόν δράσης κακόβουλων ατόμων) (Franks et al. 2013).

Περαιτέρω, ο Moscovici (2020) προτείνει ότι οι θεωρίες συνωμοσίας μπορούν να γίνουν κατανοητές ως *πολεμικές κοινωνι-*

κές αναπαραστάσεις, ως αλληλοσυγκρουόμενες κοινωνικές κατασκευές του κόσμου, οι οποίες γεννιούνται από ανταγωνιστικές κοινωνικές σχέσεις. Σε αυτό το πλαίσιο οι Nera και συνεργάτες (2022) προτείνουν ότι, αν και η παραπληροφόρηση χρησιμοποιείται συχνά ως όχημα αμφισβήτησης της εξουσίας —για παράδειγμα, θεωρίες συνωμοσίας στρέφονται κατά της κεντρικής κυβέρνησης (που έχει αντικειμενική εξουσία)—, σε άλλες περιπτώσεις στρέφονται κατά μειονοτικών ομάδων (π.χ., προσφύγων, βλ. ισλαμοφοβία), οι οποίες γίνονται αντιληπτές να διαθέτουν κάποια δύναμη πάνω στην πλειοψηφία των πολιτών (ενώ ουσιαστικά κάτι τέτοιο δεν ισχύει). Η δεύτερη περίπτωση δεν αμφισβητεί στην πραγματικότητα κάποια μορφή εξουσίας, αλλά αντανακλά ένα συγκεκριμένο διομαδικό πλαίσιο με στόχο την προώθηση των συμφερόντων της ενδοομάδας απέναντι σε μια προσλαμβανόμενη ρεαλιστική ή συμβολική απειλή. Ίδωμένες σε αυτό το πλαίσιο, τέτοιες θεωρίες είναι πιθανό να χρησιμοποιηθούν για τη δικαιολόγηση του αποκλεισμού ή ακόμη και της βίας κατά της εξω(μειονοτικής) ομάδας.

2. Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης

Ένα καίριο ζήτημα που απασχολεί τη βιβλιογραφία είναι με ποιους τρόπους μπορεί η ψυχολογική έρευνα να βοηθήσει στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης (Lewandowsky & van der Linden 2021). Έχουν προταθεί και δοκιμαστεί μια σειρά από παρεμβάσεις και τακτικές αντιμετώπισης, οι οποίες κατηγοριοποιούνται ανάλογα τη χρονική στιγμή που εμφανίζονται σε σχέση με την έκθεση των ατόμων στην παραπληροφόρηση: παρεμβάσεις οι οποίες προηγούνται —προ-κατάρριψη [prebunking]— ή έπονται —μετα-κατάρριψη [debunking]— της παραπληροφόρησης.

Οι παρεμβάσεις μετα-κατάρριψης είναι οι πιο συχνά χρησιμοποιούμενες τακτικές (Ecker et al. 2022) και ως γενικό στόχο έχουν τη διόρθωση και την εκ των υστέρων κατάρριψη της παραπληροφόρησης. Μια συχνή τέτοια τακτική είναι η διόρθωση των ανακριβειών με την παροχή αληθών και ακριβών πληροφο-

ριών (Barrera et al. 2020, Ecker et al. 2020). Μια εναλλακτική τακτική είναι η αντιμετώπιση των γνωστικών σφαλμάτων που συχνά χαρακτηρίζουν κάποιους τύπους παραπληροφόρησης, όπως η διόρθωση εγγενώς ασύμφωνων προτάσεων (π.χ., ότι ‘η παγκόσμια θερμοκρασία δεν μπορεί να μετρηθεί με ακρίβεια’ και ‘τα αρχεία της μεταβολής της θερμοκρασίας σε παγκόσμιο επίπεδο δείχνουν ότι η θερμοκρασία πέφτει’), τακτική που έχει βρεθεί να αντιμετωπίζει διαφορετικού τύπου παραπληροφόρηση που χρησιμοποιεί όμως την ίδια παραπλανητική λογική (Schmid & Betsch 2019). Άλλη τακτική εστιάζει στην απονομιμοποίηση της αξιοπιστίας της πηγής της παραπληροφόρησης (Hughes et al. 2014), αναδεικνύοντας την έλλειψη ουσιαστικής γνώσης και την αδυναμία της, για τον λόγο αυτόν, να προσφέρει έγκυρη ενημέρωση.

Γενικά, οι εκ των υστέρων τακτικές χρειάζεται να διαθέτουν τα εξής χαρακτηριστικά (Ecker et al. 2022, Lewandowsky et al. 2021): (α) θα πρέπει να προτείνουν στη βάση δεδομένων και στοιχείων μια εναλλακτική ερμηνεία του λόγου για τον οποίο συνέβη κάτι (Chan et al. 2017). Η απόρριψη της παραπληροφόρησης θα πρέπει να γίνει με την εισαγωγή πρώτα της έγκυρης πληροφορίας και μετά να ακολουθήσει η κατάρριψη της ψευδούς πληροφορίας (van der Meer & Jin 2020). Η λεπτομερής ανάλυση και εξήγηση της απόρριψης είναι πολύ σημαντική για την επιτυχία της τακτικής. (β) Η ψευδής ή παραποιημένη πληροφορία θα πρέπει να παρυσιαστεί όταν πραγματοποιείται η διόρθωσή της. Η παρουσίασή της, όμως, θα πρέπει να συνοδεύεται με μία προειδοποίηση—ότι ακολουθεί ψευδής πληροφορία— (Clayton et al. 2020) και δεν θα πρέπει να επαναλαμβάνεται πολλές φορές, γιατί η επανάληψη θα αυξήσει την αντίληψη εξοικείωσης μαζί της, κάτι που διευκολύνει εν τέλει την επιρροή της (Ecker et al. 2017). Η έγκυρη πληροφορία θα πρέπει να ξαναπαρυσιαστεί μετά την κατάρριψη της παραπληροφόρησης, για να πλαισιώσει με αυτόν τον τρόπο το ζήτημα. (γ) Οι διορθώσεις καλό θα είναι να γίνονται από πηγές με υψηλή αξιοπιστία, χωρίς όμως αυτός να είναι πάντα ο σημαντικότερος παράγοντας (Vraga & Bode 2017). (δ) Είναι σημαντική η χρήση κοινωνικών κανόνων [social norming] κατά την κατάρ-

ριψη της παραπληροφόρησης, με παρουσίαση κανόνων που αφορούν το τι πρέπει να κάνει κανείς (κανονιστική νόρμα) [injunctive norms], το τι κάνουν οι άλλοι (περιγραφική νόρμα) [descriptive norms], και του μεγάλου βαθμού συναίνεσης μεταξύ των ειδικών για το θέμα (Schultz et al. 2007). (ε) Η γλώσσα και οι πληροφορίες που χρησιμοποιούνται για την κατάρριψη της παραπληροφόρησης είναι σημαντικό να χαρακτηρίζονται από σαφήνεια και λιτότητα (Danielson et al. 2016). Μάλιστα, η άμεση απεύθυνση σε άτομα που έχουν παραπληροφορηθεί θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από ενσυναίσθηση και όχι από διδακτισμό (Hyland-Wood et al. 2021). Τέλος, (στ) οι διορθώσεις οι οποίες αγγίζουν τις αξίες και την κοσμοαντίληψη των ατόμων θα μπορούσαν να συνοδεύονται από μια διαδικασία επιβεβαίωσης της ταυτότητάς τους [identity affirmation], η οποία περιλαμβάνει την ενεργοποίηση της ευκρίνειας (με ένα μήνυμα ή πειραματικό έργο) των θετικών και σημαντικών πλευρών της εικόνας του εαυτού των ατόμων (Carnahan et al. 2018).

Η εκ των υστέρων αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης μπορεί να γίνει και μέσω αυτοματοποιημένων λειτουργιών (μέσω μηχανικής μάθησης, επεξεργασίας φυσικής γλώσσας και ανάλυσης δικτύων) των ίδιων των μέσων επικοινωνίας, η οποία βασίζεται στην αξιολόγηση περιεχομένου από ελεγκτές εγκυρότητας. Για παράδειγμα, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να κατηγοριοποιήσουν συγκεκριμένο περιεχόμενο ως προβληματικό και στη συνέχεια μέσω αλγορίθμων να το κατατάξουν χαμηλά στη ροή τους, ώστε οι χρήστες να είναι λιγότερο πιθανό να εκτεθούν σε αυτό (Shu et al. 2017). Γενικά, η χρήση των επαγγελματιών ελεγκτών είναι δύσκολο να έχει γενικευμένη εφαρμογή για πρακτικούς λόγους, όπως ο χρόνος και η προσπάθεια που χρειάζεται (van Bavel et al. 2021), καθώς επίσης δεν είναι πάντα εφικτό η διάψευση να φτάσει στον πληθυσμό στόχο, ενώ συχνά ξεθωριάζει με τον χρόνο και δεν αντιμετωπίζει τις επιδράσεις της εξοικείωσης που συζητήθηκαν παραπάνω.⁴

4. Για μια επισκόπηση των διαδικασιών εξακρίβωσης των παραποιημένων ειδήσεων στην Ελλάδα, βλ. Demertzis et al. 2022.

Έχει διαπιστωθεί ότι οι εκ των υστέρων προσπάθειες κατάρριψης της παραπληροφόρησης δεν είναι συχνά αποτελεσματικές και κατά συνέπεια η παραπληροφόρηση συνεχίζει να επηρεάζει τη σκέψη των ατόμων, παρά την προηγούμενη αποδόμησή της. Το φαινόμενο της συνεχιζόμενης επιρροής [continued influence effect] (Lewandowsky et al. 2012) αφορά τη συνεχή επιρροή της παραπληροφόρησης, ακόμη και όταν αυτή έχει αντιμετωπιστεί με μια προσπάθεια αποδόμησης (π.χ., διόρθωση με ακριβή πληροφορία). Το εύρημα αυτό έχει οδηγήσει στη γενικά αποδεκτή αντίληψη ότι η παραπληροφόρηση 'κολλάει', και για αυτόν τον λόγο είναι δύσκολο να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά (Murphy et al. 2019). Για παράδειγμα, η καμπάνια πολιτικής παραπληροφόρησης από τους πολιτικούς και τα μέσα επικοινωνίας για παρουσία όπλων μαζικής καταστροφής στο Ιράκ, ως δικαιολόγηση για τη στρατιωτική εισβολή στη χώρα το 2003, οδήγησε πολλούς στις ΗΠΑ (60% ρεπουμπλικάνους και 20% δημοκρατικούς) να συνεχίζουν να την πιστεύουν για πολλά χρόνια μετά τη διάψευσή της (Jacobson 2010).

Επίσης, ακόμη και εάν επιτευχθεί η διόρθωση της εσφαλμένης πεποίθησης, αυτό δεν φαίνεται απαραίτητα να περιορίζει την επιρροή της εσφαλμένης πληροφορίας σε άλλους παράγοντες, όπως οι στάσεις ή η συμπεριφορά. Έρευνες κατά τις οποίες διορθώθηκαν ψευδείς πληροφορίες, οι οποίες είχαν παρουσιαστεί από τον τέως Πρόεδρο των ΗΠΑ D. Trump, έδειξαν ότι η διόρθωση αυτή δεν επηρέασε ούτε τη δημοφιλία του ούτε την πρόθεση ψήφου ανάμεσα στους ρεπουμπλικάνους ψηφοφόρους (Nyhan et al. 2019, Swire et al. 2017). Παρόμοια αποτελέσματα παρατηρήθηκαν ακόμη και όταν συμπεριλήφθηκε στον πειραματικό σχεδιασμό ως πηγή παραποιημένων ειδήσεων και ο δημοκρατικός υποψήφιος B. Sanders (Swire-Thompson et al. 2020).

Οι παρεμβάσεις προ-κατάρριψης της παραπληροφόρησης, οι οποίες έχουν προκαλέσει την έντονη προσοχή των ερευνητών τα τελευταία χρόνια, έχουν ως στόχο την ενδυνάμωση των ατόμων πριν από την έκθεσή τους στην παραπληροφόρηση. Οι απλούστερες παρεμβάσεις περιλαμβάνουν την παρουσίαση έγκυρων πληροφοριών, μιας διόρθωσης ή μιας γενικής προειδοποίησης κατά

της παραπληροφόρησης, πριν από την έκθεση σε αυτήν (Ecker et al., 2022). Οι παρεμβάσεις αυτού του είδους βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη θεωρία του εμβολιασμού [inoculation theory], (Lewandowsky & van der Linden 2021, McGuire 1964), η οποία προτείνει ότι, παρόμοια με τη διαδικασία του ιατρικού εμβολιασμού, η έκθεση των ατόμων σε εξασθενημένη μορφή πειθούς θα δημιουργήσει ανοσία και θα ενδυναμώσει το άτομο σε επόμενες προσπάθειες πειθούς, ενεργοποιώντας την κριτική σκέψη του. Η θεωρία έχει χρησιμοποιηθεί με αποτελεσματικότητα στα πεδία της κλιματικής αλλαγής (Maertens et al. 2020), της πανδημίας της Covid-19 (Basol et al. 2021) και σε θεωρίες συνωμοσίας (Biddlestone et al. 2022). Η παρέμβαση του εμβολιασμού βασίζεται σε δύο άξονες: ο πρώτος είναι η προειδοποίηση για την επικείμενη απειλή της παραπληροφόρησης και ο δεύτερος είναι η παρουσίαση των τακτικών που χρησιμοποιούνται και των σφαλμάτων που χαρακτηρίζουν τα επιχειρήματά της (Maertens et al. 2021). Μια τέτοια προσέγγιση, η οποία εφαρμόστηκε και κατά τη διάρκεια της πανδημίας της Covid-19 (Lewandowsky et al. 2021)⁵ παρουσιάζει και ενημερώνει για πέντε συχρές τακτικές παραπληροφόρησης – FLICC, από τα αρχικά των ονομάτων των πέντε τακτικών (Diethelm & McKee 2009, Schmid & Betsch 2019): (α) τη χρήση ψευδο-ειδικών [fake experts], οι οποίοι παρουσιάζονται να έχουν γνώση και εξειδίκευση τις οποίες στην πραγματικότητα δεν διαθέτουν. Σε αυτήν την τακτική συντελούν και τα μέσα επικοινωνίας, τα οποία δίνουν βήμα σε αντιεπιστημονικές απέναντι σε επιστημονικές απόψεις υπό το πνεύμα μιας ψευδούς ισορροπίας (Koehler 2016). (β) Τη χρήση λογικών πλανών [logical fallacies], για παράδειγμα, η εσφαλμένη πρόταση ότι ‘οι φυσικές τεχνικές είναι οι καλύτερες λύσεις για την υγεία, συνεπώς ο θηλασμός ως φυσική λύση είναι καλύτερη από τον εμβολιασμό’. (γ) Τις αδύνατες προσδοκίες [impossible expectations] που αφορούν τη διατύπωση αδύνατων στόχων, για παράδειγμα,

5. Για μια διερεύνηση της σχέσης μεταξύ συνωμοσιολογικών πεποιθήσεων και πρόθεσης εμβολιασμού κατά της Covid-19 σε ελληνικό δείγμα, βλ. Αργυρούδη & Γαρδικιώτης 2021.

‘το εμβόλιο θα πρέπει να είναι 100% ασφαλές για να διατεθεί’.

(δ) Τη μεροληπτική επιλογή στοιχείων [cherry picking], για παράδειγμα, την ανάδειξη και εστίαση στα αποτελέσματα μιας μοναδικής έρευνας, η οποία όμως είναι αντίθετη στη μεγάλη πλειοψηφία της επιστημονικής συναίνεσης. (ε) Τις θεωρίες συνωμοσίας [conspiracy theories], τη σύνδεση, για παράδειγμα, του εμβολιασμού με μια θεωρία συνωμοσίας. Η γνώση σχετικά με τις διάφορες τακτικές παραπληροφόρησης ενδυναμώνει το άτομο με γνωστικά εργαλεία που θα το βοηθήσουν να αντιμετωπίσει την προσπάθεια πειθούς από μια πηγή παραπληροφόρησης. Μάλιστα, αναμένεται ότι με αυτόν τον τρόπο το άτομο θα προστατευτεί και από άλλες προσπάθειες παραπληροφόρησης, οι οποίες εφαρμόζουν την ίδια τακτική – για παράδειγμα, η αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης για τις βλαβερές συνέπειες του καπνού γενικεύεται στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης σχετικά με την άρνηση της κλιματικής αλλαγής (Ivanov et al. 2015).

Συγγενείς με τη θεωρία του εμβολιασμού είναι, επίσης, διάφορες εκπαιδευτικές δράσεις, όπως ο γραμματισμός και ειδικά διαμορφωμένα εκπαιδευτικά παιχνίδια. Ο πληροφοριακός γραμματισμός [information literacy], δηλαδή η αποτελεσματική αναζήτηση, αξιολόγηση και χρήση των πληροφοριών, έχει βρεθεί ότι συνδέεται με τον εντοπισμό ψευδών πληροφοριών (Jones-Jang et al. 2019), ενώ ο γραμματισμός στα μέσα επικοινωνίας [media literacy], ο οποίος αφορά τις δεξιότητες και τις γνώσεις πρόσληψης και διαμοιρασμού πληροφοριών μέσω των μέσων επικοινωνίας, μπορεί να βοηθήσει στον εντοπισμό της παραπληροφόρησης (Vraga et al. 2020). Επίσης, τα τελευταία χρόνια έχουν κατασκευαστεί εκπαιδευτικά παιχνίδια, τα οποία βασίζονται στον ψυχολογικό εμβολιασμό (Basol et al. 2021, Roozenbeek & Van der Linden 2019, 2020). Για παράδειγμα, οι προληπτικές παρεμβάσεις μέσω του παιχνιδιού ‘Go Viral!’ αποδείχθηκε ότι συμβάλλουν στην ενίσχυση της αυτοπεποίθησης και της κριτικής ικανότητας των ατόμων σχετικά με τον εντοπισμό της παραπληροφόρησης, καθώς και στη μείωση της προθυμίας διάδοσής της (Basol et al. 2021). Σε παρόμοια αποτελέσματα οδήγησε και το παιχνίδι ‘Bad News’ (Roozenbeek & Van der Linden 2019), το

‘Harmony Square’ (Roozenbeek & Van der Linden 2020) και το ‘MAthE’ (Katsaounidou et al. 2019). Ειδικά, το ‘Bad News’ φάνηκε να μην υπόκειται σε γεωγραφικούς/γλωσσικούς περιορισμούς (Roozenbeek et al. 2020), με την επίδρασή του να βρίσκεται σε ισχύ για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα (δύο έως τρεις μήνες) (Maertens et al. 2021).

Υπάρχουν κάποιες έρευνες οι οποίες συνέκριναν τις παρεμβάσεις προ- και μετα-κατάρτισης στο ίδιο ερευνητικό σχέδιο με μικτά αποτελέσματα. Ενώ μερικές δείχνουν ότι η προ-κατάρτιση είναι αποτελεσματικότερη στο θέμα των θεωριών συνωμοσίας για τον εμβολιασμό (Jolley & Douglas 2017), άλλες δείχνουν το αντίστροφο (Tay et al. 2023). Η αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων είναι πιθανό να αλληλεπιδρά με το διαφορετικό είδος διόρθωσης και το είδος της παραπληροφόρησης.

3. Συμπερασματικές σκέψεις

Η ψυχολογική έρευνα για την παραπληροφόρηση είναι εκτενής και χαρακτηρίζεται από ποικιλία, η οποία βασίζεται στις μεγάλες, συχνά ασυμφιλίωτες, θεωρητικές και επιστημολογικές διαφορές που χαρακτηρίζουν γενικά την έρευνα στην ψυχολογία και επακόλουθα την έρευνα για την παραπληροφόρηση. Διάφοροι παράγοντες έχουν προταθεί για την εξήγηση της επιρροής της παραπληροφόρησης, η διαισθητική και, εν πολλοίς, ατελής γνωστική επεξεργασία, τα κίνητρα των ατόμων που τα ωθούν σε μεροληπτική σκέψη για τις (παραποιημένες και αληθινές) πληροφορίες, και οι ιδεολογίες που χαρακτηρίζουν τις κοινωνικές και πολιτικές ομάδες στις οποίες ανήκουν τα άτομα. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις εστιάζουν σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης (ενδοατομικό, διατομικό, κοινωνικό και ιδεολογικό) (βλ. Doise 1986) και η σύνδεση μεταξύ τους αποτελεί μια μεγάλη θεωρητική και εμπειρική πρόκληση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η γνωσιοκεντρική προσέγγιση είναι κυρίαρχη στο ερευνητικό πεδίο και, μάλιστα, μονοπωλεί και τις προτεινόμενες στρατηγικές αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης, κάτι το οποίο δεν φαί-

νεται να ανατρέπεται σύντομα από άλλες διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις.

Γενικά, η έρευνα για τα φαινόμενα της παραπληροφόρησης είναι πλούσια και νέα ερωτήματα ανακύπτουν συνεχώς. Ένα ενδιαφέρον ζήτημα για μελλοντική έρευνα είναι το ζήτημα της παραπληροφόρησης ως διαδικασίας κοινωνικής επιρροής. Ενώ υπάρχουν αρκετά δεδομένα που προτείνουν διάφορους μηχανισμούς (π.χ., γνωστικούς, κινητηριακούς) εξήγησης των επιδράσεων της παραπληροφόρησης, ένα ενδιαφέρον, σχετικά ανεξερεύνητο πεδίο αφορά τους κοινωνιογνωστικούς μηχανισμούς της κοινωνικής επιρροής της παραπληροφόρησης. Ως απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί, για παράδειγμα, η θεωρία επεξεργασίας της σύγκρουσης (Perez & Mugny 1996), η οποία δίνει έμφαση στο κοινωνικό πλαίσιο (π.χ., ενδοομαδικό ή εξωομαδικό), το περιεχόμενο της πληροφόρησης (π.χ., θέματα γνώμης ή αντικειμενικά) και το επίπεδο της επιρροής (π.χ., άμεση ή έμμεση). Η εφαρμογή της τριαδικής αυτής προσέγγισης θα μπορούσε να προσφέρει χρήσιμες οπτικές στα φαινόμενα της επιρροής της παραπληροφόρησης. Παρόμοια, η Albarracin (2022) εξετάζει την επιρροή των θεωριών συνωμοσίας ως μιας διαδικασίας πειθούς, και προτείνει ότι ένας ενδεδειγμένος έλεγχος των σχετικών φαινομένων χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη τόσο τις διαδικασίες σε ατομικό επίπεδο (π.χ., γνωστικές διεργασίες) όσο και σε κοινωνικό-συστημικό (π.χ., κοινωνικές νόρμες).

Ένα άλλο ζήτημα για μελλοντική έρευνα αφορά τη σχέση και την αλληλουχία μεταξύ ψευδών πεποιθήσεων των ατόμων, έκθεσης στην παραπληροφόρηση (ιδιαίτερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης) και κοινωνικών, πολιτικών και άλλων χαρακτηριστικών των ατόμων. Οι Uscinski et al. (2022) υποστηρίζουν πειστικά ότι, παρά τη διαδεδομένη αντίληψη, η ίδια η έκθεση σε ψευδές περιεχόμενο μπορεί να μην είναι το αίτιο για την εμφάνιση ψευδών πεποιθήσεων των ατόμων αλλά και οι δύο παράγοντες να πηγάζουν από τους μονιμότερους παράγοντες της κοινωνικής ταυτότητας και πολιτικής ιδεολογίας. Παρόλα αυτά, η διερεύνηση της αιτιακής αλληλουχίας είναι ένα ανοικτό πεδίο με πολλές θεωρητικές και μεθοδολογικές προκλήσεις.

Περιορισμό της παρούσας επισκόπησης αποτελεί ο αναγκαστικά επιλεκτικός της χαρακτήρας με αποτέλεσμα να μείνουν εκτός διάφορες τακτικές αντιμετώπισης (όπως προτροπές, κριτική αγνόηση, καθυστέρηση).⁶ Παρά τους περιορισμούς της, ωστόσο, η επισκόπηση αυτή συντελεί στην οργάνωση και τη συνολικότερη κατανόηση της ψυχολογικής έρευνας για τα φαινόμενα της παραπληροφόρησης, κάτι που μπορεί να βοηθήσει στην προώθηση της σχετικής έρευνας στον ελληνικό χώρο.

Βιβλιογραφία

- Αργυρούδη, Α., & Γαρδικιώτης, Α. (2024). Πρόθεση εμβολιασμού κατά του Covid-19 σε συνθήκες εγκλεισμού: Πηγές πληροφόρησης και πεποιθήσεις για τον εμβολιασμό ως προβλεπτικοί παράγοντες. *Ψυχολογία*, 26(3). 93-110. https://doi.org/10.12681/psy_hps.28861
- Bago, B., Rand, D. G. & Pennycook, G. (2020). 'Fake news, fast and slow: Deliberation reduces belief in false (but not true) news headlines', *Journal of Experimental Psychology: General*, 149(8): 1608-1613. doi: <https://doi.org/10.1037/xge0000729>
- Barrera, O., Guriev, S., Henry, E. & Zhuravskaya, E. (2020). 'Facts, alternative facts, and fact checking in times of post-truth politics', *Journal of Public Economics*, 182:104123: 1-19. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2019.104123>
- Basol, M., Roozenbeek, J., Berriche, M., Uenal, F., McClanahan, W. P. & van der Linden, S. (2021). 'Towards psychological herd immunity: Cross-cultural evidence for two prebunking interventions against COVID-19 misinformation', *Big Data & Society*, 8(1): 1-18. doi: <https://doi.org/10.1177/20539517211013868>
- Baum, J. & Abdel Rahman, R. (2024). 'Emotional news affects social judgments independent of perceived media credibility', *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 16(3): 280-291. doi: <https://doi.org/10.1093/scan/nsaa164>
- Bennett, W. L. & Livingston, S. (2018). 'The disinformation order: Disruptive communication and the decline of democratic institu-

6. Για μια εκτενή και αναλυτική παρουσίαση σχετικών τακτικών αντιμετώπισης, βλ. Kozyreva et al. 2020 και 2022.

- tions', *European Journal of Communication*, 33(2): 122-139. doi: <https://doi.org/10.1177/0267323118760317>
- Biddlestone, M., Roozenbeek, J. & van der Linden, S. (2022). 'Once (but not twice) upon a time: Narrative inoculation against conjunction errors indirectly reduces conspiracy beliefs and improves truth discernment', *Applied Cognitive Psychology*: 1-15. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.4025>
- Billig, M. (1991). *Ideology and opinions: Studies in rhetorical psychology*. London: Sage.
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. & Imhoff, R. (2013). 'Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire', *Frontiers in Psychology*, 4: 1-15. doi: 10.3389/fpsyg.2013.00225
- Byford, J. (2011). *Conspiracy theories: A critical introduction*. UK: Palgrave.
- Byford, J. (2014). Beyond belief: The social psychology of conspiracy theories and the study of ideology. In C. E. Antaki & S. E. Condor (Eds.). *Rhetoric, ideology and social psychology: Essays in honour of Michael Billig*. London and New York: Routledge.
- Calvillo, D. P., Ross, B. J., Garcia, R. J., Smelter, T. J. & Rutchick, A. M. (2020). 'Political ideology predicts perceptions of the threat of COVID-19 (and susceptibility to fake news about it)', *Social Psychological and Personality Science*, 11(8): 1119-1128. doi: <https://doi.org/10.1177/1948550620940539>
- Carnahan, D., Hao, Q., Jiang, X. & Lee, H. (2018). 'Feeling fine about being wrong: The influence of self-affirmation on the effectiveness of corrective information', *Human Communication Research*, 44(3): 274-298. doi:<https://doi.org/10.1093/hcr/hqy001>
- Chan, M. P. S., Jones, C. R., Hall Jamieson, K. & Albarracín, D. (2017). 'Debunking: A meta-analysis of the psychological efficacy of messages countering misinformation', *Psychological Science*, 28(11): 1531-1546. doi: <https://doi.org/10.1177/0956797617714579>
- Cichočka, A., Marchlewska, M., Golec de Zavala, A. & Olechowski, M. (2016). '“They will not control us”: Ingroup positivity and belief in intergroup conspiracies', *British Journal of Psychology*, 107(3): 556-576. doi: <https://doi.org/10.1111/bjop.12158>
- Clayton, K., Blair, S., Busam, J. A., Forstner, S., Glance, J., Green, G., ... & Nyhan, B. (2020). 'Real solutions for fake news? Mea-

- asuring the effectiveness of general warnings and fact-check tags in reducing belief in false stories on social media’, *Political Behavior*, 42(4): 1073-1095. doi: <https://doi.org/10.1007/s11109-019-09533-0>
- Danielson, R. W., Sinatra, G. M. & Kendeou, P. (2016). ‘Augmenting the refutation text effect with analogies and graphics’, *Discourse Processes*, 53(5-6): 392-414. doi: <https://doi.org/10.1080/0163853X.2016.1166334>
- De Keersmaecker, J., Dunning, D., Pennycook, G., Rand, D. G., Sanchez, C., Unkelbach, C. & Roets, A. (2019). ‘Investigating the robustness of the illusory truth effect across individual differences in cognitive ability, need for cognitive closure, and cognitive style’, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 46(2): 204-215. doi: <https://doi.org/10.1177/0146167219853844>
- Demertzis, N., Poulakidakos, S., & Tsekeris, C. (2022). Public communication disruption and information accuracy. *GPSG Working Paper* 36.
- Diethelm, P. & McKee, M. (2009). ‘Denialism: What is it and how should scientists respond?’, *European Journal of Public Health*, 19(1): 2-4. doi: <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckn139>
- Doise, W. (1986). *Levels of explanation in social psychology*. Cambridge University Press.
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S. & Deravi, F. (2019), ‘Understanding conspiracy theories’, *Political Psychology*, 40(1): 3-35. doi: <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Druckman, J. N. & Bolsen, T. (2011). ‘Framing, motivated reasoning, and opinions about emergent technologies’, *Journal of Communication*, 61(4): 659-688. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01562.x>
- Druckman, J. N. & McGrath, M. C. (2019). ‘The evidence for motivated reasoning in climate change preference formation’, *Nature Climate Change*, 9(2): 111-119. doi: <https://doi.org/10.1038/s41558-018-0360-1>
- Ecker, U. K., Hogan, J. L. & Lewandowsky, S. (2017). ‘Reminders and repetition of misinformation: Helping or hindering its retraction?’, *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(2): 185-192. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.01.014>

- Ecker, U. K., Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Fazio, L. K., Brashier, N., ... & Amazeen, M. A. (2022). 'The psychological drivers of misinformation belief and its resistance to correction', *Nature Reviews Psychology*, 1(1): 13-29. doi: <https://doi.org/10.1038/s44159-021-00006-y>
- Ecker, U. K., O'Reilly, Z., Reid, J. S. & Chang, E. P. (2020). 'The effectiveness of short-format refutational fact-checks', *British Journal of Psychology*, 111(1): 36-54. doi: <https://doi.org/10.1111/bjop.12383>
- Evans, J. S. B. & Stanovich, K. E. (2013). 'Dual-process theories of higher cognition: Advancing the debate', *Perspectives on Psychological Science*, 8(3): 223-241. doi: <https://doi.org/10.1177/1745691612460685>
- Eysenck, M. W. & Brysbaert, M. (2022). *Βασικές αρχές γνωστικής ψυχολογίας*, επιμ. Βασιλάκη, Ε., Λυπουρλή, Ε. Αθήνα: Gutenberg.
- Fazio, L. K. & Sherry, C. L. (2020). 'The effect of repetition on truth judgments across development', *Psychological Science*, 31(9): 1150-1160. doi: <https://doi.org/10.1177/0956797620939534>
- Fiske, S. T. & Taylor, S. E. (2013). *Social cognition: From brains to culture*. Sage.
- Flynn, D. J., Nyhan, B. & Reifler, J. (2017). 'The nature and origins of misperceptions: Understanding false and unsupported beliefs about politics', *Political Psychology*, 38(1): 127-150. doi: <https://doi.org/10.1111/pops.12394>
- Franks, B., Bangerter, A. & Bauer, M. W. (2013). 'Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory', *Frontiers in Psychology*, 4: 1-12. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00424>
- Frederick, S. (2005). 'Cognitive reflection and decision making', *Journal of Economic Perspectives*, 19(4): 25-42. doi: [10.1257/089533005775196732](https://doi.org/10.1257/089533005775196732)
- Gemenis, K. (2020). Ποιοι πιστεύουν στις θεωρίες συνωμοσίας για τον νέο κορωνοϊό; *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 154, 97-108. <https://doi.org/10.12681/grsr.23523>
- Georgiou, N., Delfabbro, P. & Balzan, R. (2019). 'Conspiracy beliefs in the general population: The importance of psychopathology, cognitive style and educational attainment', *Personality and Indi-*

- vidual Differences*, 151:109521: 1-7. doi: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2019.109521>
- Greifeneder, R., Jaffé, M. E., Newman, E. J. & Schwarz, N. (Eds.) (2024). *The psychology of fake news: Accepting, sharing, and correcting misinformation*. London and New York: Routledge.
- Guess, A., Nagler, J. & Tucker, J. (2019). 'Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook', *Science Advances*, 5(1): 1-8. doi: 10.1126/sciadv.aau4586
- Han, J., Cha, M. & Lee, W. (2020). 'Anger contributes to the spread of COVID-19 misinformation', *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3): 1-14. doi: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-39>
- Hughes, M. G., Griffith, J. A., Zeni, T. A., Arsenault, M. L., Cooper, O. D., Johnson, G., ... & Mumford, M. D. (2014). 'Discrediting in a message board forum: The effects of social support and attacks on expertise and trustworthiness', *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(3): 325-341. doi: <https://doi.org/10.1111/jcc4.12077>
- Hyland-Wood, B., Gardner, J., Leask, J. & Ecker, U. K. (2021). 'Toward effective government communication strategies in the era of COVID-19', *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1): 1-11. doi:<https://doi.org/10.1057/s41599-020-00701-w>
- Imhoff, R. & Lamberty, P. K. (2017). 'Too special to be duped: Need for uniqueness motivates conspiracy beliefs', *European Journal of Social Psychology*, 47(6): 724-734. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2265>
- Ivanov, B., Sims, J. D., Compton, J., Miller, C. H., Parker, K. A., Parker, J. L., ... & Averbek, J. M. (2015). 'The general content of postinoculation talk: Recalled issue-specific conversations following inoculation treatments', *Western Journal of Communication*, 79(2): 218-238. doi: <https://doi.org/10.1080/10570314.2014.943423>
- Iyengar, S. & Hahn, K. S. (2009). 'Red media, blue media: Evidence of ideological selectivity in media use', *Journal of Communication*, 59(1): 19-39. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.01402.x>
- Jacobson, G. C. (2010). 'Perception, memory, and partisan polarization on the Iraq War', *Political Science Quarterly*, 125(1): 31-56. doi: <https://doi.org/10.1002/j.1538-165X.2010.tb00667.x>

- Jolley, D. & Douglas, K. M. (2017). 'Prevention is better than cure: Addressing anti-vaccine conspiracy theories', *Journal of Applied Social Psychology*, 47(8): 459-469. doi: <https://doi.org/10.1111/jasp.12453>
- Jones-Jang, S. M., Mortensen, T. & Liu, J. (2021). 'Does media literacy help identification of fake news? Information literacy helps, but other literacies don't', *American Behavioral Scientist*, 65(2): 371-388. doi: <https://doi.org/10.1177/0002764219869406>
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W. & Sulloway, F. J. (2003). 'Political conservatism as motivated social cognition', *Psychological Bulletin*, 129(3): 339-375. doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.3.339>
- Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. NEW YORK: Farrar, Straus and Giroux.
- Katsaounidou, A., Vrysis, L., Kotsakis, R., Dimoulas, C., & Veglis, A. (2019). 'MATHe the game: A serious game for education and training in news verification', *Education Sciences*, 9(2): 155.
- Koehler, D. J. (2016). 'Can journalistic "false balance" distort public perception of consensus in expert opinion?', *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 22(1): 24-38. doi: <https://doi.org/10.1037/xap0000073>
- Kozyreva, A., Lewandowsky, S., & Hertwig, R. (2020). 'Citizens versus the internet: Confronting digital challenges with cognitive tools', *Psychological Science in the Public Interest*, 21(3): 103-156.
- Kozyreva, A., Lorenz-Spreen, P., Herzog, S. M., Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S., & Hertwig, R. (2022). 'Toolbox of interventions against online misinformation and manipulation', *PsyArXiv* <https://doi.org/10.31234/osf.io/x8ejt>
- Kull, S., Ramsay, C. & Lewis, E. (2003). 'Misperceptions, the media, and the Iraq war', *Political Science Quarterly*, 118(4): 569-598. Available at: <https://www.jstor.org/stable/30035697>
- Kunda, Z. (1990). 'The case for motivated reasoning', *Psychological Bulletin*, 108(3): 480-498. doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Holford, D. L., Finn, A., Leask, J., ... & Vraga, E. K. (2021). 'The COVID-19 vaccine communication handbook. A practical guide for improving vaccine communication and fighting misinformation'. Available at: <https://sks.to/c19vax>

- Lewandowsky, S., Ecker, U. K., Seifert, C. M., Schwarz, N. & Cook, J. (2012). 'Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing', *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3): 106-131. doi: <https://doi.org/10.1177/1529100612451018>
- Lewandowsky, S. & van der Linden, S. (2021). 'Countering misinformation and fake news through inoculation and prebunking', *European Review of Social Psychology*, 32(2): 348-384. doi: <https://doi.org/10.1080/10463283.2021.1876983>
- Lord, C. G., Ross, L. & Lepper, M. R. (1979). 'Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence', *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(11): 2098-2109. doi: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.11.2098>
- Maertens, R., Anseel, F. & van der Linden, S. (2020). 'Combatting climate change misinformation: Evidence for longevity of inoculation and consensus messaging effects', *Journal of Environmental Psychology*, 70:101455: 1-11. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101455>
- Maertens, R., Roozenbeek, J., Basol, M. & van der Linden, S. (2021). 'Long-term effectiveness of inoculation against misinformation: Three longitudinal experiments', *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(1): 1-16. doi: <https://doi.org/10.1037/xap0000315>
- McGuire, W. J. (1964). Inducing resistance against persuasion: Some contemporary approaches. In: *Advances in Experimental Social Psychology*, 1Q 191-229. Academic Press.
- Moscovici, S. (1987). The conspiracy mentality. In C. F. Graumann & S. Moscovici (Eds.). *Changing conceptions of conspiracy*. New York Inc.: Springer-Verlag.
- Moscovici, S. (1988). 'Notes towards a description of social representations', *European Journal of Social Psychology*, 18(3): 211-250. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180303>
- Moscovici, S. (2020). 'Reflections on the popularity of 'conspiracy mentalities'', *International Review of Social Psychology*, 33(1): 1-12. doi: <https://doi.org/10.5334/irsp.432>
- Murphy, G., Loftus, E. F., Grady, R. H., Levine, L. J. & Greene, C. M. (2019). 'False memories for fake news during Ireland's abortion referendum', *Psychological Science*, 30(10): 1449-1459. doi: <https://doi.org/10.1177/0956797619864887>

- Nera, K., Leveaux, S. & Klein, P. P. (2020). 'A "conspiracy theory" conspiracy? A mixed methods investigation of laypeople's rejection (and acceptance) of a controversial label', *International Review of Social Psychology*, 33(1): 1-18. doi:<https://doi.org/10.5334/irsp.40>
- Nera, K., Wagner-Egger, P., Bertin, P., Douglas, K. M. & Klein, O. (2021). 'A power-challenging theory of society, or a conservative mindset? Upward and downward conspiracy theories as ideologically distinct beliefs', *European Journal of Social Psychology*, 51(4-5): 740-757. doi: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2769>
- Nyhan, B., Porter, E., Reifler, J. & Wood, T. J. (2019). 'Taking fact-checks literally but not seriously? The effects of journalistic fact-checking on factual beliefs and candidate favorability', *Political Behavior*, 42(3): 939-960. doi: <https://doi.org/10.1007/s11109-019-09528-x>
- Oliver, J. E. & Wood, T. J. (2014). 'Conspiracy theories and the paranoid style (s) of mass opinion', *American Journal of Political Science*, 58(4): 952-966. doi: <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
- Pennycook, G., Bear, A., Collins, E. T. & Rand, D. G. (2020). 'The implied truth effect: Attaching warnings to a subset of fake news headlines increases perceived accuracy of headlines without warnings', *Management Science*, 66(11): 4944-4957. doi: <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3478>
- Pennycook, G., Cannon, T. D. & Rand, D. G. (2018). 'Prior exposure increases perceived accuracy of fake news', *Journal of Experimental Psychology: General*, 147(12): 1865-1880. doi: <https://doi.org/10.1037/xge0000465>
- Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G. & Rand, D. G. (2020). 'Fighting COVID-19 misinformation on social media: Experimental evidence for a scalable accuracy-nudge intervention', *Psychological Science*, 31(7): 770-780. doi: <https://doi.org/10.1177/0956797620939054>
- Pennycook, G. & Rand, D. G. (2019). 'Lazy, not biased: Susceptibility to partisan fake news is better explained by lack of reasoning than by motivated reasoning', *Cognition*, 188: 39-50. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Pennycook, G. & Rand, D. G. (2021). 'The psychology of fake news', *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5): 388-402. doi: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Pereira, A., Harris, E. & van Bavel, J. J. (2021). 'Identity concerns drive belief: The impact of partisan identity on the belief and dis-

- semination of true and false news’, *Group Processes & Intergroup Relations*, 1-24. doi: <https://doi.org/10.1177/13684302211030004>
- Petty, R. E. & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, 19: 123-205. Academic Press.
- Πλειός, Γ. (2021). *Παραποιημένες ειδήσεις (fake news)*. Αθήνα: Gutenberg.
- Pratt, R. (2003). ‘Theorizing conspiracy’, *Theory and Society*, 32(2): 255-271. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1023996501425>
- Radnitz, S. & Underwood, P. (2017). ‘Is belief in conspiracy theories pathological? A survey experiment on the cognitive roots of extreme suspicion’, *British Journal of Political Science*, 47(1): 113-129. doi: <https://doi.org/10.1017/S0007123414000556>
- Roizenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., ... & van der Linden, S. (2020). ‘Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world’, *Royal Society Open Science*, 7(10): 1-15. doi: <https://doi.org/10.1098/rsos.201199>
- Roizenbeek, J. & van der Linden, S. (2019). ‘The fake news game: Actively inoculating against the risk of misinformation’, *Journal of Risk Research*, 22(5): 570-580. doi: <https://doi.org/10.1080/13669877.2018.1443491>
- Roizenbeek, J. & van der Linden, S. (2020). ‘Breaking Harmony Square: A game that “inoculates” against political misinformation’, *The Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(8): 1-26. doi: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-47>
- Roizenbeek, J., van der Linden, S. & Nygren, T. (2020). ‘Prebunking interventions based on “inoculation” theory can reduce susceptibility to misinformation across cultures’, *The Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(2): 1-23. doi: <https://doi.org/10.37016/mr-2020-008>
- Sapountzis, A. & Condor, S. (2013). ‘Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy’, *Political Psychology*, 34(5): 731-752. doi: <https://doi.org/10.1111/pops.12015>
- Scheufele, D. A. (2014). ‘Science communication as political communication’, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(4): 13585-13592. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1317516111>
- Scheufele, D. A. & Krause, N. M. (2019). ‘Science audiences, misinformation, and fake news’, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(12): 5485-5490. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1812111116>

- my of Sciences*, 116(16): 7662-7669. doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1805871115>
- Schmid, P. & Betsch, C. (2019). 'Effective strategies for rebutting science denialism in public discussions', *Nature Human Behaviour*, 3(9): 931-939. doi: <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0632-4>
- Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J. & Liu, H. (2017). 'Fake news detection on social media: A data mining perspective', *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 19(1): 22-36.
- Schultz, P. W., Nolan, J. M., Cialdini, R. B., Goldstein, N. J. & Griskevicius, V. (2007). 'The constructive, destructive, and reconstructive power of social norms', *Psychological Science*, 18(5): 429-434. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01917.x>
- Stanley, M. L., Barr, N., Peters, K. & Seli, P. (2021). 'Analytic-thinking predicts hoax beliefs and helping behaviors in response to the COVID-19 pandemic', *Thinking & Reasoning*, 27(3): 64-477. doi: <https://doi.org/10.1080/13546783.2020.1813806>
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. & Furnham, A. (2014). 'Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories', *Cognition*, 133(3): 572-585. doi: <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.08.006>
- Swire, B., Berinsky, A. J., Lewandowsky, S. & Ecker, U. K. (2017). 'Processing political misinformation: Comprehending the Trump phenomenon', *Royal Society Open Science*, 4(3): 1-21. doi: <https://doi.org/10.1098/rsos.160802>
- Swire-Thompson, B., Ecker, U. K., Lewandowsky, S. & Berinsky, A. J. (2020). 'They might be a liar but they're my liar: Source evaluation and the prevalence of misinformation', *Political Psychology*, 41(1): 21-34. doi: <https://doi.org/10.1111/pops.12586>
- Taber, C. S. & Lodge, M. (2006). 'Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs', *American Journal of Political Science*, 50(3): 755-769. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2006.00214.x>
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (2004). The social identity theory of intergroup behavior. In J. T. Jost & J. Sidanius (Eds.), *Political psychology: Key readings*. New York, NY: Psychology Press.
- Tay, L. Q., Hurlstone, M. J., Kurz, T. & Ecker, U. K. (2022). 'A comparison of prebunking and debunking interventions for implied versus explicit misinformation', *British Journal of Psychology*, 113(3): 591-607. doi: <https://doi.org/10.1111/bjop.12551>

- t'Serstevens, F., Piccillo, G. & Grigoriev, A. (2022). 'Fake news zealots: Effect of perception of news on online sharing behavior', *Frontiers in Psychology*, 13: 1-9. doi: 10.3389/fpsyg.2022.859534
- Unkelbach, C. & Greifeneder, R. (2013). A general model of fluency effects in judgment and decision making. In C. Unkelbach & R. Greifeneder (Eds.), *The experience of thinking: How the fluency of mental processes influences cognition and behavior*. New York, NY: Psychology Press.
- Unkelbach, C., Koch, A., Silva, R. R. & Garcia-Marques, T. (2019). 'Truth by repetition: Explanations and implications', *Current Directions in Psychological Science*, 28(3): 247-253. doi: <https://doi.org/10.1177/0963721419827854>
- Uscinski, J. E. & Parent, J. M. (2014). *American conspiracy theories*. New York, NY: Oxford University Press.
- Van Bavel, J. J., Harris, E. A., Pärnamets, P., Rathje, S., Doell, K. C., & Tucker, J. A. (2021). 'Political psychology in the digital (mis) information age: A model of news belief and sharing', *Social Issues and Policy Review*, 15(1): 84-113.
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., ... & Willer, R. (2020). 'Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response'. *Nature Human Behaviour*, 4(5): 460-471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- van der Meer, T. G. & Jin, Y. (2020). 'Seeking formula for misinformation treatment in public health crises: The effects of corrective information type and source', *Health Communication*, 35(5): 560-575. doi: <https://doi.org/10.1080/10410236.2019.1573295>
- van Prooijen, J. W. & Acker, M. (2015). 'The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions', *Applied Cognitive Psychology*, 29(5): 753-761. doi: <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
- van Prooijen, J. W., Krouwel, A. P. & Pollet, T. V. (2015). 'Political extremism predicts belief in conspiracy theories', *Social Psychological and Personality Science*, 6(5): 570-578. doi: <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>
- Vosoughi, S., Roy, D. & Aral, S. (2018). 'The spread of true and false news online', *Science*, 359(6380): 1146-1151. doi:10.1126/science.aap9559

- Vraga, E. K. & Bode, L. (2017). 'Using expert sources to correct health misinformation in social media', *Science Communication*, 39(5): 621-645. doi: <https://doi.org/10.1177/1075547017731776>
- Vraga, E. K., Tully, M. & Bode, L. (2020). 'Empowering users to respond to misinformation about Covid-19', *Media and Communication*, 8(2): 475-479. doi: [10.17645/mac.v8i2.3200](https://doi.org/10.17645/mac.v8i2.3200)
- Wang, W. C., Brashier, N. M., Wing, E. A., Marsh, E. J. & Cabeza, R. (2016). 'On known unknowns: Fluency and the neural mechanisms of illusory truth', *Journal of Cognitive Neuroscience*, 28(5): 739-746. doi: https://doi.org/10.1162/jocn_a_00923
- Wardle, C. (2018). 'The need for smarter definitions and practical, timely empirical research on information disorder', *Digital Journalism*, 6(8): 951-963. doi: <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1502047>
- Weeks, B. E. (2015). 'Emotions, partisanship, and misperceptions: How anger and anxiety moderate the effect of partisan bias on susceptibility to political misinformation', *Journal of Communication*, 65(4): 699-719. doi: <https://doi.org/10.1111/jcom.12164>
- Whitten-Woodring, J., Kleinberg, M. S., Thawngmung, A. & Thitsar, M. T. (2020). 'Poison if you don't know how to use it: Facebook, democracy, and human rights in Myanmar', *The International Journal of Press/Politics*, 25(3): 407-425. doi: <https://doi.org/10.1177/1940161220919666>
- Wittenberg, C., Berinsky, A. J., Persily, N. & Tucker, J. A. (2020). Misinformation and its correction. In N. Persily & J. A. Tucker (Eds.), *Social media and democracy: The state of the field and prospects for reform*. Cambridge University Press.
- Yeo, S. K., Xenos, M. A., Brossard, D. & Scheufele, D. A. (2015). 'Selecting our own science: How communication contexts and individual traits shape information seeking', *The American Academy of Political and Social Science*, 658(1): 172-191. doi: <https://doi.org/10.1177/0002716214557782>

ABSTRACT

*Antonis Gardikiotis***The psychology of misinformation:
Acceptance and correction**

This review discusses empirical evidence from recent psychological research on misinformation. It focuses on the psychological processes underlying why people accept misinformation and how it can be resisted. Regarding the factors facilitating acceptance, the relative research is organized around three general theoretical approaches, the cognitive-centered (misinformation as the result of lazy individual thinking), the motivation-centered (misinformation as the result of motivated reasoning in favor of people's identities), and the ideology-centered (misinformation as part of social thought and ideology). The correction strategies are categorized depending on whether correction is introduced before (prebunking) or after (debunking) exposure to misinformation.